

**Werden mannen en vrouwen gelijk?
Beroepsloopbanen en inkomens van
mannen en vrouwen in de 80'er jaren**

Bea Cantillon
Rina Vanherck
Mark Andries
Ive Marx

december 1994

B E R I C H T E N

CENTRUM VOOR SOCIAAL BELEID
UFSIA - UNIVERSITEIT ANTWERPEN

D/1994/6104/03

INHOUD

1. Inleiding.....	1
2. De veralgemening van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen.....	1
3. Profiel en determinanten van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie	3
3.A. <i>Het profiel van de verdienende en niet-verdienende vrouw</i>	4
3.B. <i>De determinanten van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie</i>	6
3.B.1. <i>Generatie- en leeftijdseffecten</i>	7
3.B.2. <i>Arbitrage-effecten</i>	7
3.B.3. <i>Compensatie-effecten</i>	9
3.B.4. <i>Besluit</i>	9
4. Profiel van werkloze vrouwen.....	9
5. Profiel van de deeltijds werkende vrouw	13
6. Het profiel van het discontinue loopbaanverloop.....	17
7. Het inkomen van verdienende vrouwen	19
8. Besluit.....	22
BIBLIOGRAFIE	23

1. Inleiding ⁽¹⁾

Ondanks de sterk gestegen scolariteits- en aktiviteitsgraden bij vrouwen zijn gedurende de voorbije decennia de inkomensongelijkheden tussen verdienende mannen en vrouwen toegenomen. Deze merkwaardige en paradoxale vaststelling houdt verband met het feit dat met de veralgemening van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie er een typisch vrouwelijk loopbaanpatroon ontstaat: vrouwen werken meer deeltijds, zijn meer werkloos en hun loopbanen verlopen veel meer discontinu, vooral als zij laaggeschoold zijn.

In deze bijdrage wordt deze stelling empirisch onderbouwd. Dit gebeurt aan de hand van de sociaal-economische panel-enquête (SEP) uitgevoerd door het Centrum voor Sociaal Beleid (Universiteit Antwerpen). Dit panel-onderzoek levert de nodige informatie omtrent inkomens, arbeidsmarktposities en beroepsloopbanen van mannen en vrouwen in 1985, 1988 en 1992 ⁽²⁾. Alle ondervermelde gegevens zijn afkomstig van het SEP, tenzij anders vermeld. De analyses hebben betrekking op gehuwde en samenwonende vrouwen.

In een eerste deel wordt de veralgemening van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie in de periode 1985-1992 beschreven. Een tweede gedeelte handelt over het sociaal-demografisch profiel van de vrouwelijke beroepsloopbanen. In een derde gedeelte wordt de evolutie van vrouwelijke inkomens geschetst.

2. De veralgemening van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen

Sinds de jaren 1960, en vooral sinds de 70-er jaren, is de deelname van vrouwen in de arbeidsmarkt voortdurend toegenomen. In België steeg de aktiviteitsgraad ⁽³⁾ van vrouwen van 27,7% in 1970, naar 33,1% in 1985 tot 41% in 1993. In diezelfde periode daalde de mannelijke aktiviteitsgraad van 70% in 1970 naar 58% in 1993 (Kabinet van de Staatssecretaris voor Maatschappelijke emancipatie, 1989; NIS, 1993). Vooral onder gehuwde en samenwonende vrouwen is de stijging van de arbeidsmarktparticipatie zeer substantieel geweest. In Vlaanderen steeg de participatie in een relatief korte tijdspanne van 15 jaar van 34,5% (1976) naar 61% (1992). Wallonië volgt dezelfde trend, zij het aan een iets trager tempo (tabel 1).

⁽¹⁾ Gefinancierd door het Steunpunt Vrouwenstudies (Universitaire Instelling Antwerpen), mede tot stand gekomen in het kader van de Inter-Universitaire Attractiepool "De sociale dynamiek van bestaanszekerheid, welzijn en gezinsstructuren" (IUAP) gefinancierd door de Diensten voor de Programmatie van het Wetenschapsbeleid, gepubliceerd in het Handboek Vrouwenstudies, M. Van Haegendoren en M. Van Nuland (ed.), Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden.

⁽²⁾ Voor algemene methodologische informatie zij verwezen naar Cantillon, B., Marx, I., Proost, D., Van Dam, R., *Sociale Indicatoren 1985-1992, Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, vol. 36, 1994.

⁽³⁾ De aktiviteitsgraad is de verhouding van de werkende en werkzoekende beroepsbevolking op de bevolking op actieve leeftijd.

Tabel 1: De arbeidsmarktparticipatie van gehuwde en samenwonende vrouwen, 1976-1992.

	1976	1985	1988	1992
<i>BELGIE</i>				
<i>Economisch actief</i>		50.7	59.6	60.5
<i>Economisch niet-actief</i>		49.3	40.4	39.5
<i>VLAANDEREN</i>				
<i>Economisch actief</i>	34.5	49.6	60.2	60.7
<i>Economisch niet-actief</i>	65.5	50.4	39.8	39.3
<i>WALLONIE</i>				
<i>Economisch actief</i>		48.4	54.7	56.5
<i>Economisch niet-actief</i>		51.6	45.3	43.5

Bron: CSB-enquêtes 1976-1985-1988-1992.

Verdere analyse van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie laat toe te besluiten dat deze participatie in toenemende mate een eigen patroon aanneemt. Dit patroon wordt gekenmerkt door een hoog aandeel deeltijdse tewerkstelling, een grote afhankelijkheid van vervangingsinkomens uit de sociale zekerheid (vooral werkloosheidsuitkeringen) en een discontinue loopbaanverloop.

Tabel 2 geeft aan dat van de vrouwen met een eigen inkomen slechts 41% voltijds tewerkgesteld is. Een meerderheid is hetzij deeltijds tewerkgesteld (23%) hetzij afhankelijk van een uitkering van de sociale zekerheid (36%). Het aandeel deeltijds werkenden loopt op tot meer dan 35% in de gezinsopbouwfase (31-35 jaar) terwijl de afhankelijkheid van de sociale zekerheid vooral hoog is bij jongere (minder dan 30 jaar) en oudere (meer dan 50 jaar) vrouwen.

Longitudinale gegevens tonen bovendien het bij uitstek discontinue karakter van de vrouwelijke loopbanen aan. Ruim 32% van de in 1985 werkende gehuwde vrouwen onderbrak voor langere of kortere tijd haar beroepsloopbaan. Van alle vrouwen op actieve leeftijd die middels het SEP-Panel werden gevolgd tussen 1985 en 1992 bleef slechts 17% continu voltijds tewerkgesteld en nog eens 10% continu tewerkgesteld. Ongeveer 40% had op geen enkel moment deelname aan de betaalde arbeid. Ter referentie, bij de actieve mannen bleef daarentegen bijna 50% continu voltijds tewerkgesteld in dezelfde periode. Continue niet deelname, ongeveer 15%, concentreert zich bij de mannen vrijwel uitsluitend in de hogere leeftijdscategorieën (tabel 3).

Tabel 2: Activiteit van vrouwen naar leeftijdsgroep in België, 1985-1992.

	<i>Deeltijds werkend</i>		<i>Voltijds werkend</i>		<i>Sociale Zekerheid</i>		<i>Geen eigen inkomen</i>	
	'85	'92	'85	'92	'85	'92	'85	'92
<i>18-25 jaar</i>	12.8	16.0	44.9	51.2	22.2	19.3	20.1	13.5
<i>26-30 jaar</i>	20.2	22.2	43.0	51.3	14.3	16.9	22.5	9.6
<i>31-35 jaar</i>	22.9	27.7	33.8	37.1	8.1	13.1	35.2	22.0
<i>36-40 jaar</i>	17.0	24.9	30.7	36.7	6.5	8.5	45.7	29.9
<i>41-45 jaar</i>	16.3	24.1	28.8	35.6	5.2	8.4	49.7	31.9
<i>46-50 jaar</i>	12.0	17.0	23.0	31.7	8.0	20.1	57.0	31.2
<i>51-55 jaar</i>	8.6	9.5	16.0	8.9	11.6	22.7	63.8	58.8
<i>56-60 jaar</i>	4.8	4.6	11.2	8.2	24.0	33.6	59.9	53.6
<i>Totaal</i>	13.2	16.3	26.0	28.7	16.4	25.3	44.4	29.6

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

Tabel 3: Continuïteit van tewerkstelling bij vrouwen 1985-1992, naar leeftijd in 1985, België.

	<i>Continu voltijds</i>	<i>Continu tewerkgesteld</i>	<i>Continu niet tewerkgesteld</i>
<i>< 25 jaar</i>	21.8	12.9	13.8
<i>25-34 jaar</i>	25.1	20.8	24.8
<i>35-44 jaar</i>	18.4	13.5	37.6
<i>45-54 jaar</i>	8.8	7.5	61.5
<i>55 jaar</i>	0.6	1.4	74.3
<i>Totaal</i>	17.1	13.0	39.0

Bron: CSB-enquêtes 1985-1988-1992.

3. Profiel en determinanten van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie

De veralgemening van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie roept twee vragen op: *ten eerste*, wat is het profiel van het laatste 'bastion' van ongeveer 30% economisch (nog) niet-actieve vrouwen; en *ten tweede*, wat zijn de determinanten van de typisch vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie-vormen, met name deeltijdse arbeid, discontinue loopbanen en werkloosheid.

3.A. Het profiel van de verdienende en niet-verdienende vrouw

De arbeidsparticipatie van gehuwde vrouwen neemt af met de leeftijd, het aantal kinderen en met het inkomen van de man. Tussen onderwijsniveau en activiteitsgraad bestaat daarentegen een duidelijk positief verband. Dit beeld van het tweeverdienerschap vonden wij terug in de beide onderzochte jaren (1985 en 1992) en in alle leeftijdsgroepen, met dien verstande dat de veralgemeningstrend zich nu vooral voordoet bij kinderrijke gezinnen en in oudere leeftijdsgroepen. De differentiële groeipercentages zorgen wel voor enkele belangrijke wijzigingen in het verloop van de curven die de arbeidsactiviteit van vrouwen weergeven naar sociaal-economische kernmerken. Het *leeftijdsprofiel* en het profiel naar *kinderaantal* worden afgevlakt: voortaan is het tweeverdienerschap bijna volledig veralgemeend voor alle echtparen jonger dan 36 jaar en het aandeel tweeverdieners bij gezinnen met 2 kinderen is nu bijna gelijk aan het aandeel onder gezinnen met 1 kind. Ook het profiel naar het *'inkomen van de man'* wordt afgevlakt, door de sterkere groeipercentages in hogere inkomensgroepen (tabel 4).

Hoewel het negatieve verband tussen kinderlasten en economische activiteit van de vrouw sterk verzwakt, blijft er onverenigbaarheid bestaan tussen het hebben van een voltijdse baan en de zorg voor meerdere kinderen. Van de moeders met 3 jonge kinderen heeft slechts 64% een eigen inkomen (96% bij economisch actieve moeders van 1 kind). Daarvan is 17% werkloos en werkt 24% minder dan 20 uren per week. Vooral voor laaggeschoolde vrouwen blijken, als er (veel) kinderen zijn, de baten van het uitoefenen van een beroepsactiviteit niet op te wegen tegen de lasten van de cumulatie van buitenshuisarbeid en thuisarbeid.

Onze cijfers tonen aan dat bij veralgemening van het tweeverdienerschap de *scholingsgraad van de vrouw* (en hiermee samenhangend het loonniveau, de beroepssatisfactie, de arbeidsomstandigheden) de belangrijkste bron van variatie wordt in het participatiegedrag van gehuwde vrouwen. In de leeftijdsgroep van de min-35 jarigen zijn de nog 15% overblijvende thuiswerkende vrouwen overwegend (en bijna uitsluitend) laaggeschoolde moeders van 3 of meer kinderen (tabel 5). Hoger geschoolde vrouwen zijn nu bijna allen beroepsactief, ook als ze veel kinderen hebben. *Laaggeschoolde vrouwen* met meerdere kinderen vormen dus het laatste *'bastion'* van de thuiswerkende niet-verdienende vrouwen.

Tabel 4: Procentueel aandeel verdienende vrouwen in een aantal sociaal-economische categorieën, België, 1985-1992.

	1985 % 2-verd.	1992 % 2-verd.	Index 1985=100
Man is			
<26 jaar	77.7	78.1	101
26-30 jaar	77.4	89.1	115
31-35 jaar	66.7	81.4	122
36-40 jaar	56.6	74.6	132
41-45 jaar	51.1	68.3	134
46-50 jaar	41.4	64.4	156
51-55 jaar	37.7	59.3	157
56-60 jaar	34.1	46.6	137
61 en ouder	38.1	57.4	151
Gezin met			
0 kinderen t.l.	48.7	64.3	132
1 kind t.l.	61.9	79.0	128
2 kinderen t.l.	59.5	75.9	128
3 kinderen t.l.	45.5	66.4	146
>3 kinderen t.l.	32.8	52.2	159
Man heeft diploma			
Lager onderwijs	39.7	40.5	102
Lager middelbaar	52.9	59.5	112
Hoger middelbaar	59.9	70.3	117
HOBU	66.3	73.1	110
UHO	59.9	65.8	110
Vrouw heeft diploma			
Lager onderwijs	37.2	41.2	111
Lager middelbaar	49.3	54.1	110
Hoger middelbaar	61.6	70.9	115
HOBU	77.8	83.6	107
UHO	72.4	77.6	107
Man is			
Ongeschoolde arbeider	52.5	67.4	128
Geschoold arbeider	58.1	80.4	138
Lager bediende	67.4	67.0	99
Hoger bediende	59.6	57.2	96
Kleine zelfstandige	48.9	57.7	118
Vrij beroep	52.7	65.8	125
Man heeft inkomen			
1e kwintiel	61.9	66.4	107
2e kwintiel	52.4	63.9	122
3e kwintiel	55.2	77.2	140
4e kwintiel	55.7	72.3	130
5e kwintiel	45.6	65.0	143
Alle gezinnen	52.5	68.5	130

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

Tabel 5: Procentueel aandeel verdienende vrouwen in een aantal sociaal-economische categorieën per leeftijdsgroep, België, 1992.

	<i>JONGER DAN 35 JAAR</i>			<i>36 TOT 45 JAAR</i>			<i>OUDER DAN 45 JAAR</i>		
	<i>1985</i>	<i>1992</i>	<i>Index</i>	<i>1985</i>	<i>1992</i>	<i>Index</i>	<i>1985</i>	<i>1992</i>	<i>Index</i>
	<i>% 2- verd.</i>	<i>% 2- verd.</i>	<i>1985 = 100</i>	<i>% 2- verd.</i>	<i>% 2- verd.</i>	<i>1985 = 100</i>	<i>% 2- verd.</i>	<i>% 2- verd.</i>	<i>1985 = 100</i>
<i>Gezinnen met</i>									
<i>0 kinderen t.l.</i>	82.1	84.3	103	72.3	72.2	100	38.8	56.6	146
<i>1 kind t.l.</i>	77.2	91.3	118	66.3	76.6	116	41.0	57.4	140
<i>2 kinderen t.l.</i>	72.7	80.9	111	59.0	76.2	129	37.2	62.5	168
<i>3 kinderen t.l.</i>	52.9	65.8	124	39.3	62.3	159	28.7	56.1	195
<i>Vrouw heeft diploma</i>									
<i>Lager onderwijs</i>	51.4	49.3	96	37.7	51.3	136	36.1	52.8	146
<i>Lager middelbaar</i>	68.3	72.2	106	51.3	62.0	121	33.9	54.2	160
<i>Hoger middelbaar</i>	80.7	90.4	112	61.2	78.2	128	37.4	61.5	164
<i>HOBU</i>	84.5	91.3	108	86.0	85.9	100	66.7	80.0	120
<i>UHO</i>	83.0	90.0	108	78.3	81.2	104	60.9	72.0	118
<i>Man is</i>									
<i>Ongeschoolde arb.</i>	68.1	77.3	114	41.9	52.0	124	35.8	42.2	118
<i>Geschoold arb.</i>	73.9	86.0	116	53.6	78.2	146	30.3	58.0	191
<i>Lager bediende</i>	82.8	90.7	110	63.0	86.4	137	41.5	68.5	165
<i>Hoger bediende</i>	81.0	97.6	120	66.7	73.6	110	33.3	68.0	204
<i>Man heeft inkomen</i>									
<i>1e kwintiel</i>	56.5	73.7	130	69.4	66.3	96	63.2	63.8	101
<i>2e kwintiel</i>	73.5	78.1	106	43.2	66.1	153	38.3	56.1	146
<i>3e kwintiel</i>	82.7	90.6	110	51.9	76.0	146	29.0	60.9	210
<i>4e kwintiel</i>	73.4	86.0	117	60.4	79.7	132	32.7	51.2	157
<i>5e kwintiel</i>	72.3	79.5	110	58.6	67.6	115	30.1	53.3	177
<i>Alle gezinnen</i>	74.4	84.0	113	56.7	73.0	129	38.4	57.0	148

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

3.B. De determinanten van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie

Het valt moeilijk te zeggen waarom vele vrouwen werken en anderen (nog) niet. Uiteraard zijn *generatie-effecten* werkzaam: het tweeverdienerschap is een relatief jong verschijnsel dat een cohortsgewijze veralgemening kent. Daarnaast zijn binnen elke generatie *arbitrage- en compensatie-effecten* werkzaam: er wordt een tweede inkomen ingezet om de ontoereikende verdiensten van de man op het peil van de referentiegroep te brengen, terwijl bij de keuze om

al dan niet toe te treden tot de arbeidsmarkt ook een afweging gemaakt wordt tussen de lasten (omvang van de verzorgingstaken, vooral bepaald door het aantal en de leeftijd van de kinderen) en de baten van buitenhuisarbeid (bepaald door wat de vrouw kan verdienen, de arbeidsomstandigheden en de beroepssatisfactie). Deze mechanismen kunnen verklaren waarom de participatiegraad van vrouwen daalt met het kinderaantal en stijgt met het onderwijsniveau van de vrouw.

Daarnaast zijn ongetwijfeld ook *factoren van kwalitatieve aard* van belang: de mate van gehechtheid aan traditionele gezinswaarden (waardoor sommigen voor meer kinderen en minder buitenhuisarbeid kiezen) en wellicht ook statusoverwegingen (bij laaggeschoolde vrouwen in hogere socio-professionele middens voor wie beroepsarbeid statusverlies kan betekenen).

3.B.1. Generatie- en leeftijdseffecten

Aan de basis van de samenhang tussen leeftijd en arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen liggen twee mechanismen: een 'generatie'-effect waardoor elke generatie een hogere participatie kent dan de vorige en een 'leeftijdseffect' waardoor binnen elke generatie de aktivitetsgraden afnemen met de leeftijd.

Zoals we in de vorige paragraaf reeds stelden, blijkt het generatie-effect duidelijk te spelen: voor elke leeftijdsgroep is de deelname op de arbeidsmarkt in 1992 hoger dan in 1985. De stijging is het grootst in de categorieën vanaf 46 jaar: het tweeverdienerschap kent derhalve een cohortsgewijze veralgemening. Het zuivere leeftijdseffect blijkt steeds minder te spelen: tussen 1985 en 1992 zijn de aktivitetsgraden voor vrouwen tussen 25 en 50 jaar steeds blijven groeien, wat betekent dat steeds meer vrouwen na hun intrede op de arbeidsmarkt blijven. De curve van de beroepsactiviteit van vrouwen begint dan ook steeds meer de omgekeerde U-curve van de beroepsactiviteit bij mannen te benaderen.

3.B.2. Arbitrage-effecten

Bij de keuze voor deelname aan de arbeidsmarkt, maken vrouwen en hun partners een afweging tussen de lasten en de baten van buitenhuisarbeid. De baten worden bepaald door het (potentiële) loonniveau, door de beroepssatisfactie en de arbeidsomstandigheden (beiden geoperationaliseerd door het onderwijsniveau). Aan de lastenzijde wordt de beroepsarbeid negatief beïnvloed door de omvang van de verzorgingstaken die grotendeels bepaald worden door het aantal en de leeftijd van de kinderen.

Voor hoger geschoolde vrouwen met een hoog (potentieel) loonniveau en grote beroeps-satisfactie zijn de baten doorgaans groter dan de lasten, zelfs wanneer er veel kinderen zijn: deze vrouwen kiezen meer voor de cumulatie van taken, thuis en op de markt. *Voor lager opgeleide vrouwen* is daarentegen de kans groter dat de baten niet opwegen tegen de lasten, vooral als er veel kinderen zijn: deze vrouwen kiezen meer voor hetzij thuisarbeid en meerdere kinderen, hetzij minder kinderen en buitenhuisarbeid. Met deze gedachtegang kan verklaard worden waarom het positieve verband tussen onderwijsniveau en participatiegraad vooral sterk is als er veel kinderen zijn en waarom het negatieve verband tussen kinderaantal en participatiegraad vooral sterk is bij lage scholingsgraad van de vrouw.

* De baten: loonniveau en beroepssatisfactie

Het onderwijsniveau oefent een positieve invloed uit op de arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen. Als alle andere factoren constant worden gehouden, hebben vrouwen met een lager onderwijsdiploma (d.i. lager onderwijs of lager middelbaar onderwijs) een lagere kans dan gemiddeld om toe te treden op de arbeidsmarkt. Omgekeerd neemt, naarmate de scholingsgraad stijgt, ook de kans op participatie toe. Dit effect is sterker voor kinderrijke gezinnen dan voor kleine gezinnen. Anders uitgedrukt: van lage scholing gaat een negatieve invloed uit op de arbeidsmarktparticipatie van, vooral, jonge moeders met 2, 3 of meer kinderen.

* De lastenzijde: kinderaantal

Er is een *negatief verband tussen het kinderaantal en de arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen*. Dit negatieve verband is *sterker bij arbeiderscategorieën en bij laaggeschoolden* dan in de bediendengroepen en bij hoger geschoolden. Tabel 6 geeft hiervan een eerste aanduiding. Bij gezinnen met *kinderen jonger dan 12 jaar* daalt het percentage tweeverdieners van 90% wanneer er slechts één kind is, naar 81% bij de aanwezigheid van twee kinderen en 64% wanneer er 3 of meer kinderen zijn. Dit patroon is algemeen: men vindt het terug bij lager en hoger geschoolden en in alle socio-professionele categorieën. Maar bij lager geschoolde vrouwen is het patroon veel meer uitgesproken: het percentage tweeverdieners daalt er van meer dan 80% bij gezinnen met 1 kind naar minder dan 50% bij aanwezigheid van 3 of meer kinderen. Bij hoger geschoolden daalt het percentage in veel geringere mate, van ruim 90% naar 70 à 80%. Ook in lagere beroepsniveaus is de negatieve invloed van het kinderaantal op de arbeidsparticipatie veel sterker dan in hogere socio-professionele categorieën: bij ongeschoolde arbeiders dalen de percentages van 92% naar 40%, bij hogere bedienden slechts van 91% naar 82%.

Tabel 6: Tweeverdienerschap bij gezinnen met kinderen, naar onderwijsniveau van de vrouw en beroepscategorie van de man, België, 1992.

	% tweeverdieners					
	1 kind jonger dan 12 jaar		2 kinderen jongste jonger dan 12 jaar		3 of meer kinderen jongste jonger dan 12	
	'85	'92	'85	'92	'85	'92
Onderwijs vrouw						
Lager onderwijs	53.6	97.0	40.4	61.1	20.5	27.4
Lager middelbaar	71.1	83.2	57.7	73.2	38.4	59.6
Hoger middelbaar	80.0	91.7	71.8	84.3	38.7	68.1
HOBU	86.4	91.8	83.8	86.5	73.1	86.8
UHO	73.1	90.6	65.5	84.8	65.4	69.6
Man is						
Ongeschoolde arbeider	76.0	92.1	50.0	70.2	24.1	39.7
Geschoold arbeider	77.8	93.4	63.5	82.0	28.6	56.8
Lager bediende	83.1	94.6	77.7	91.0	57.6	87.0
Hoger bediende	84.2	91.0	72.3	89.2	52.9	82.4
Alle gezinnen						
Gemiddeld uren werk	74.0	90.0	65.4	80.8	43.1	64.4
% < 20 uren werk	34.2	34.3	32.5	33.0	30.8	30.0
% < 20 uren werk	9.0	12.5	14.1	15.2	17.2	24.2

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

Tabel 7: Tweeverdienerschap naar kinderaantal, België, 1985-1992.

	1985	1992	Index
	% 2-verd.	% 2-verd.	1985=100
<i>geen kinderen</i>	48.7	64.3	132
<i>1 kind</i>	61.8	78.9	128
<i>2 kinderen</i>	59.5	76.0	128
<i>3 kinderen</i>	45.5	66.1	145
<i>4 of meer</i>	32.8	51.4	157
<i>Totaal</i>	53.3	69.6	131

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

3.B.3. Compensatie-effecten

Traditioneel werden als determinant van vrouwelijke arbeidsparticipatie ook compensatie-effecten genoemd: er zou een tweede inkomen worden ingezet om de ontoereikende verdiensten van de man op een hoger peil te brengen. Dit compensatie-effect werd afgeleid uit de positieve en negatieve invloed die uitging van resp. een laag en een hoog 'overig gezinsinkomen' op de economische activiteit van de vrouw (zie Cantillon, 1990).

In 1985 varieerde het aandeel tweeverdieners van 62% bij de laagste inkomens tot 46% bij de hoogste inkomens. In 1992 is dit verband tussen tweeverdienerschap en gezinsinkomen nagenoeg verdwenen. De veralgemening van het tweeverdienerschap heeft zich m.a.w. vooral in de hoogste inkomenscategorieën afgetekend: de groeipercentages liggen er opvallend hoger dan bij de lagere inkomens.

3.B.4. Besluit

Samenvattend mag gesteld worden dat generatie-, leeftijds-, arbitrage- en compensatie-effecten in steeds zwakkere mate spelen bij de beslissing om al dan niet toe te treden op de arbeidsmarkt. Bij veralgemening van het tweeverdienerschap wordt de scholingsgraad van de vrouw (en hiermee samenhangend het loonniveau, de beroepssatisfactie, de arbeidsomstandigheden) de belangrijkste (en vrijwel enige) bron van variatie in het participatie-gedrag van gehuwde vrouwen. In wat volgt wordt aangetoond dat leeftijd, kinderaantal en niveau van het gezinsinkomen echter wél, in combinatie met het onderwijsniveau, een belangrijke bron van variatie vormen in de *aard* van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie.

4. Profiel van werkloze vrouwen

De veralgemening van het tweeverdienerschap heeft zich tijdens de voorbije decennia, in een periode van krimpende tewerkstellingsmogelijkheden, vertaald in hoge werkloosheidscijfers. Door de toename van het aanbod van vrouwen op de arbeidsmarkt breidde de beroepsbevolking zich in de periode 1976-1992 uit met zo'n 300.000 eenheden. Dit had de

toename van het aantal werklozen in het algemeen, en van het aantal vrouwelijke werklozen in het bijzonder voor gevolg.

Het is genoegzaam bekend dat de werkloosheid ongelijk gespreid is over de geslachten ⁽¹⁾. In 1993 registreerde men bij mannen 7,9% werklozen op het totaal van de tegen de werkloosheid verzekerde bevolking; bij vrouwen lag dit percentage met 15,6% aanzienlijk hoger. De oorzaken van deze verschillen zijn van velerlei aard. In de eerste plaats dient verwezen te worden naar de *karacteristieken van de vrouwelijke beroepsbevolking*, meer bepaald het samenvallen van een aantal (negatieve) kenmerken zoals de lage opleiding en de recente toetreding tot de arbeidsmarkt. Daarnaast dient gewezen te worden op *discriminatoire praktijken* (werkgevers zijn meer geneigd om mannen aan te werven) en op *motivationale factoren*. Uit tal van onderzoek blijkt dat vrouwen minder intensief en systematisch naar werk zoeken dan mannen (zie o.a. Rosseel, 1982; Van Loon, 1982; Deleeck, 1988) en bovendien minder 'offerbereidheid' vertonen (zie Van Wezel, 1972; Rosseel, 1982; Deleeck, 1988). Zulks wijst op een minder grote arbeidsgeneigdheid en/of op een andere arbeidsoriëntatie ⁽²⁾, voortvloeiende uit gezinssituationele factoren: het kunnen terugvallen op het inkomen van de man en de huishoudelijke verantwoordelijkheden ⁽³⁾.

Deze factoren vinden hun weerspiegeling in het profiel van de werkloze gehuwde vrouw: zij is *jong, laaggeschoold, moeder van 2, 3 of meer kinderen en doorgaans gehuwd met een laaggeschoolde man, die hetzij tewerkgesteld is als arbeider hetzij zelf werkloos* (tabel 8). Uit een determinantenanalyse van de werkloosheidskansen van gehuwde vrouwen viel in dit verband meer bepaald af te leiden dat vier factoren een significante invloed uitoefenen: het aantal en de leeftijd van de kinderen, het onderwijsniveau van de vrouw, de leeftijd en de activiteit van de man.

Zulks geeft *enige bevestiging voor de vaak gehoorde opvatting dat tweeverdieners meer en langer in de werkloosheid komen/blijven omdat gehuwde vrouwen met gezinslasten minder beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt dan mannen*. Dit bleek ook uit een studie van het CSB naar de invloed van de uitkeringshoogte op de herintredkansen. Conform met eerder onderzoek van Lux (1982) en Gerard, Glesjer e.a. (1978) werd in de CSB-studie geen rechtstreeks verband gevonden tussen de hoogte van de werkloosheidsuitkering en de herintredkansen van vrouwen: "het behoren tot de in de publieke opinie zeer 'verdachte' groep jonge vrouwen (<35 jaar) met kinderen levert geen enkel significant effect op het herintredgedrag" (Deleeck e.a., 1988). Uit deze studie viel echter wel af te leiden dat zoekgedrag bij vrouwen een significante invloed heeft op herintredkansen: elke bijkomende

⁽¹⁾ Recent was de stijging van de mannelijke werkloosheid groter dan de stijging van het aantal vrouwelijke werklozen. Zulks dient in verband te worden gebracht met het feit dat de vrouwelijke werkloosheid veel meer van structurele aard is dan de mannelijke en derhalve minder conjunctuurgevoelig is, o.a. wegens het feit dat vrouwen veel meer dan mannen in de tertiaire sector tewerkgesteld zijn (zie hiervoor o.a. Paukert, 1984; De Boer en Seeborg, 1984).

⁽²⁾ Met arbeidsoriëntatie wordt hier bedoeld "de mate waarin de economische dimensie van arbeid belangrijker wordt gevonden dan die aspecten van het werk, die tegemoetkomen aan de behoeften aan zelfontplooiing, zelfrespect en respect door anderen" (Van Wezel, 1972). In dit verband werd aangetoond dat de intrinsieke jobkenmerken belangrijker zijn voor vrouwen dan voor mannen (zie Van Wezel, 1972 en Jahoda, 1982).

⁽³⁾ In dit verband zijn de verschillen in de intensiteit en de aard van de voor- en nadelen van werkloosheid die door mannelijke en vrouwelijke respondenten worden opgegeven illustratief. Vrouwen noemen doorgaans meer dan mannen een aantal voordelen op van de werkloosheid: het zelf de kinderen kunnen opvoeden, meer ontspanning, het kunnen doen van belangrijke dingen die men graag doet, een betere gezondheid (zie Rosseel, 1982 en Van Loon, 1982).

sollicitatie verhoogt de herintredkans met 1,8%. Aangezien vrouwen met kinderen minder solliciteren en minder offerbereidheid vertonen dan mannen moet hieruit afgeleid worden dat er wel degelijk een verband bestaat tussen *verzorgingslasten en arbeidsgeneigdheid*.

De CSB-enquête leverde in dit verband volgende cijfers op. Tijdens een periode van 3 maanden solliciteerden 21% van de mannen en 7% van de vrouwen meer dan 20 keer. Gemeten volgens een aantal indicatoren van offerbereidheid konden 25% van de vrouwen en 35% van de mannen (40% van de 'gezinshoofden' en 29% van de 'samenwonenden') als zeer 'offerbereid' worden aangemerkt. Tenslotte leerden de antwoorden op de vraag naar de gewenste termijn van herintreding dat vrouwen veel minder dan mannen een onmiddellijke herintrede wensen. Bovendien bleek dat het kinderaantal bij mannen geen invloed uitoefent, maar dat dit bij vrouwen wél duidelijk het geval is. Naarmate het kinderaantal toeneemt zijn er relatief meer vrouwen die hun herintrede niet in de loop van het eerste jaar wensen. Dit percentage loopt op van 0 bij vrouwen zonder kinderen over 6,3 % bij vrouwen met 1 kind tot 18,4% bij vrouwen met twee of meer kinderen (Deleeck, e.a., 1988, p. 70, 82 en 88).

In algemene zin vloeit het verband tussen onderwijsniveau, kinderlasten en werkloosheid (althans ten dele) voort uit de hoger beschreven *arbitrage-effecten*, waarbij vrouwen en echtparen een afweging maken tussen de lasten en baten van buitenhuisarbeid. *Vooraf voor lager opgeleide vrouwen is de kans groot dat de baten van betaalde arbeid, bij laag loonniveau en rigide arbeidsomstandigheden niet opwegen tegen de lasten, vooral als er meerdere jonge kinderen zijn. De blijvende onverenigbaarheid van buitenhuisarbeid en de zorg voor meerdere kinderen bij lage scholingsgraad van de vrouw leidt dan volgens onze cijfers hetzij tot éénverdienerschap, hetzij tot werkloosheid: van de laagst opgeleide moeders met 3 of meer jonge kinderen is 18% werkloos en 55% thuiswerkend; slechts 27% heeft een betaalde baan. Hoger opgeleide vrouwen, met hoger loonniveau en meer bevredigende arbeidsomstandigheden kiezen meer voor buitenhuisarbeid, zij het met een verminderde arbeidsduur: ruim 60% van de hoger opgeleide moeders met 3 of meer kinderen zijn buitenshuis tewerkgesteld met een gemiddelde arbeidsduur van 31 uren per week; 14% is werkloos en 26% heeft geen betaalde baan (tabel 9).*

De onverenigbaarheid van een betaalde baan en veel kinderen bij lager opgeleiden is uiteraard maar één van de oorzaken van de hoge werkloosheidsgraad binnen deze groep. Aan de aanbodzijde zijn ook factoren werkzaam die uitgaan van de arbeidsmarkt en die de mogelijkheden beïnvloeden van vrouwen om werk te vinden. Bovenstaande cijfers werpen niettemin een licht op het verband tussen kinderlasten/onderwijsniveau en arbeidsgeneigdheid.

Tabel 8: Het sociaal-economisch profiel van werkloze vrouwen, België, 1985-1992.

	1985 % 2-verd.*	1992 % 2-verd.*	Index 1985=100
Man is			
< 26 jaar	20.6	18.5	99
26-30 jaar	21.0	14.6	70
31-35 jaar	15.5	14.5	94
36-40 jaar	10.3	10.5	102
41-45 jaar	11.3	12.2	108
46-50 jaar	12.1	10.5	87
51 en ouder	3.8	6.0	158
Gezin met			
0 kinderen t.l.	9.5	6.2	65
1 kind t.l.	14.1	15.7	111
2 kinderen t.l.	14.5	12.3	85
3 kinderen t.l.	15.9	16.6	104
>3 kinderen t.l.	21.4	33.3	156
Vrouw heeft diploma			
Lager onderwijs	15.3	9.7	63
Lager middelbaar	15.7	17.0	108
Hoger middelbaar	14.2	14.7	104
HOBV	6.2	3.8	61
UHO	3.8	5.8	152
Man is			
Ongeschoolde arbeider	27.7	17.6	64
Geschoold arbeider	21.1	20.8	99
Lager bediende	11.3	6.8	60
Hoger bediende	9.2	10.2	111
Zelfstandige	4.8	13.8	288
Kwintiel overig inkomen			
1e kwintiel	11.1	9.0	118
2e kwintiel	15.3	10.8	143
3e kwintiel	14.2	13.1	131
4e kwintiel	12.8	11.8	53
5e kwintiel	7.5	9.8	52

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

Tabel 9: De economische activiteit van moeders met 3 of meer jonge kinderen, waarvan het jongste jonger is dan 12 jaar, naar scholingsgraad, België, 1985-1992.

	% werkend		% werkloos		% thuiswerkend		Gemidd. arbeidsduur	
	1985	1992	1985	1992	1985	1992	1985	1992
Vrouw heeft ten hoogste diploma lager middelbaar onderwijs	18.5	27.4	11.8	17.8	69.7	54.9	38.8	29.1
Vrouw heeft minstens diploma hoger (middelbaar) onderwijs	48.7	60.6	5.4	13.8	46.0	25.6	29.0	30.8

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

5. Profiel van de deeltijds werkende vrouw

De stijgende vraag naar arbeid vanwege vrouwen heeft zich gedurende het voorbije decennium ook vertaald in de vermindering van de arbeidsduur. De toename van de deeltijdse arbeid tussen 1985 en 1993 van 9,3% van de totale tewerkstelling tot 13%, kan bijna volledig op rekening geschreven worden van de vrouwen. Het aandeel deeltijds werkende vrouwen in deze periode is opgelopen van 22,5% naar 28,5%. Dit betekent dat tussen 1985 en 1993 het aantal deeltijds werkende vrouwen met 60% is toegenomen. Vrouwen maken in 1993 89% uit van de deeltijdse werknemers (NIS, 1985, 1993).

Deze sterke toename van deeltijdse arbeid is deels de resultante van een beleid waarin deeltijdse arbeid werd aangemoedigd. De sociale zekerheidsuitkeringen werden beter afgestemd op deeltijdse arbeid en velen aanvaardden (met behoud van een gedeeltelijke werkloosheidsuitkering) een deeltijdse baan "om aan de werkloosheid te ontsnappen". Het aannemen van deeltijds werk moet echter ook gezien worden als een strategie van vrouwen om de combinatie werk en gezin te vergemakkelijken. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat deeltijds werken bij vrouwen het meest voorkomt in de leeftijdsfasen waarin vrouwen ook de zorg hebben voor kinderen. Waar het niet vinden van voltijds werk bij mannen verhoudingsgewijze de meest aangehaalde verklaring is voor hun deeltijds werken, halen vrouwen vanaf 25 jaar vooral redenen van familiale aard aan als doorslaggevende verklaring. In de leeftijdsgroepen van 30 tot 44 jaar werken meer dan de helft van de vrouwen deeltijds om familiale redenen (NIS, 1993).

Dit motivatiepatroon vinden we ook weerspiegeld in het sociaal-economisch profiel van de deeltijds werkende gehuwde vrouw. *Ten eerste* blijkt deeltijds werken bij vrouwelijke partners sterk samen te hangen met het aantal kinderen in het gezin (zie tabel 10) terwijl slechts een kwart van de tewerkgestelde vrouwelijke partners zonder kinderen deeltijds werken, bedraagt dit aandeel een derde bij koppels met één kind, bijna de helft met twee kinderen en meer dan de helft bij drie kinderen of meer. *Ten tweede* blijkt ook de beroepscategorie van belang te zijn: onder vrouwelijke kaderleden wordt, anders dan onder arbeiders en bedienden, slechts in beperkte mate (14%) deeltijds gewerkt (zie tabel 10). Bovendien ligt het percentage deeltijds werkenden significant hoger bij lager geschoolde bedienden dan bij hoger geschoolde bedienden (zie tabel 11). Dit belet niet dat het percentage deeltijdsen bij bedienden nog ver boven dat van kaderleden ligt (tabel 10)

In de relatie kinderlasten, onderwijsniveau en beroepsniveau enerzijds en arbeidsduur anderzijds vinden we derhalve de uitkomst van de hoger beschreven arbitrage-effecten. Vooral wanneer beide kenmerken (beroepscategorie en kinderaantal) worden gecombineerd, levert dit opmerkelijke verschillen op: zo bedraagt het aandeel deeltijdsen onder de arbeidsters met 2 kinderen of meer 60%; tegenover slechts 11% bij de vrouwelijke kaderleden met minder dan 2 kinderen.

De relatie tussen kinderlasten en deeltijdse arbeid blijkt ook zeer duidelijk wanneer de arbeidsloopbanen van eenzelfde groep van vrouwen gedurende een langere periode (van 6 jaar) gevolgd wordt. Van de vrouwen met kinderen die in 1985 voltijds werkten was 17% in 1992 uit de arbeidsmarkt getreden terwijl niet minder dan 30% hun arbeidsduur in meerdere of mindere mate terugschroefden. Bij vrouwen zonder kinderen bedragen de overeenkomstige percentages slechts 7 en 4% (zie tabel 13).

Tabel 10: Tewerkgestelde vrouwen: voltijds-deeltijds werk naar kinderaantal, België, 1992.

	<i>geen kinderen</i>	<i>1 kind</i>	<i>2 kinderen</i>	<i>3 kinderen</i>
<i>voltijds</i>	75	66	55	45
<i>deeltijds</i>	25	34	45	55
<i>Totaal</i>	100	100	100	100

Bron: CSB-enquête 1992.

Tabel 11: Tewerkgestelde vrouwen in koppels: voltijds-deeltijds werk naar beroepscategorie, België, 1992.

	<i>arbeiders</i>	<i>bedienden</i>	<i>hogere bedienden/kaders</i>
<i>voltijds</i>	55	59	86
<i>deeltijds</i>	45	41	14
<i>Totaal</i>	100	100	100

Bron: CSB-enquête 1992.

Tabel 12: Aandeel der voltijdse en deeltijdse tewerkstelling bij vrouwelijke bedienden volgens opleidingsniveau, België, 1992.

	<i>lager/ lager middelbaar onderwijs</i>	<i>hoger middelbaar onderwijs</i>	<i>hoger onderwijs</i>
<i>voltijds</i>	45	64	61
<i>deeltijds</i>	55	36	39
<i>Totaal</i>	100	100	100

Bron: CSB-enquête 1992.

Tabel 13: Tewerkstellingsduur in 1992 van vrouwen die in 1985 voltijds waren tewerkgesteld, België.

	<i>niet tewerkgesteld</i>	<i>1-20 u/week</i>	<i>21-35 u/week</i>	<i>36u /week</i>	<i>TOTAAL</i>
<i>met kinderen</i>	17	15	15	53	100
<i>zonder kinderen</i>	7	1	3	89	100

Bron: CSB-enquête 1992.

Tabel 14: Gehuwde werkende vrouwen naar arbeidsduur en sociaal-economische kenmerken van het gezin.

	<i>> 21 u/week</i>		<i>21-36u/week</i>		<i>> 36 u/week</i>	
	<i>1985</i>	<i>1992</i>	<i>1985</i>	<i>1992</i>	<i>1985</i>	<i>1992</i>
<i>Vrouw heeft diploma</i>						
<i>Lager onderwijs</i>	24.0	31.3	21.1	17.8	54.9	50.9
<i>Lager middelbaar</i>	19.6	32.3	18.8	22.2	61.6	45.6
<i>Hoger middelbaar</i>	17.5	19.1	23.7	26.9	58.8	54.0
<i>HOB</i>	23.4	19.4	42.3	29.4	34.3	51.3
<i>HOB</i>	24.8	16.0	30.3	31.9	45.0	52.1
<i>UHO</i>						
<i>Man is</i>						
<i>< 26 jaar</i>	21.4	6.1	14.3	17.6	64.3	66.3
<i>26-30 jaar</i>	17.3	15.3	28.3	27.5	54.3	57.2
<i>31-35 jaar</i>	21.5	26.2	28.7	26.1	49.7	47.7
<i>36-40 jaar</i>	19.7	23.5	31.0	29.8	49.3	46.6
<i>41-45 jaar</i>	24.3	23.6	28.6	27.3	47.0	49.1
<i>46-50 jaar</i>	22.4	26.0	27.6	27.6	50.0	46.5
<i>51 en ouder</i>	19.6	28.2	23.8	23.8	56.6	48.0

Vervolg tabel 14.

	> 21 u/week		21-36 u/week		> 36 u/week	
	1985	1992	1985	1992	1985	1992
Man heeft diploma						
Lager onderwijs	21.5	28.9	21.5	29.7	57.1	41.4
Lager middelbaar	19.7	24.8	21.3	23.3	59.1	51.9
Hoger middelbaar	19.2	24.1	25.4	22.9	55.5	53.0
HOBU	20.3	18.6	37.8	29.4	42.0	52.1
UHO	25.6	17.6	33.3	34.5	41.1	47.9
Man is						
Ongeschoolde arbeider	25.2	25.2	24.3	23.5	50.5	51.3
Geschoold arbeider	21.7	25.3	25.7	24.6	52.7	50.2
Lager bediende	20.5	22.8	35.0	27.5	44.5	49.7
Hoger bediende	23.7	19.1	32.5	32.4	43.8	48.5
Zelfstandige	16.7	15.3	11.5	16.5	71.9	68.1
Vrij beroep	24.1	25.8	37.9	28.7	37.9	45.5
Vrouw is						
Ongeschoolde arbeider	32.2	37.0	21.9	24.0	54.8	39.1
Geschoold arbeider	13.6	21.8	23.9	25.6	62.5	52.6
Lager bediende	22.6	22.8	36.8	31.2	40.6	46.0
Hoger bediende	22.9	4.0	31.3	27.9	45.8	68.1
Vrouw werkt						
Bij overheid	21.4	17.9	43.3	36.0	35.4	46.1
Overheid, niet vast- benoemd	30.3	39.0	34.5	27.7	35.2	33.1
In privé	20.0	21.3	26.8	26.7	53.3	51.9
Zelfstandige	13.7	11.2	7.6	11.9	78.7	76.9
Gezin met						
0 kinderen t.l.	14.1	14.8	23.4	21.9	62.5	63.3
1 kind t.l.	17.9	20.7	25.3	25.3	56.8	53.9
2 kinderen t.l.	23.7	25.7	32.2	33.1	44.1	41.2
3 kinderen t.l.	34.3	40.0	28.0	24.8	37.7	35.2
Jongste kind t.l. is jonger dan 6 jaar						
1 kind	16.7	18.6	25.8	23.2	57.5	58.3
2 kinderen	24.4	26.1	34.0	34.1	41.6	39.8
3 of meer kinderen	38.6	54.1	31.8	19.0	29.5	26.9
Kwintiel overig gezinsinkomen						
1e kwintiel	13.1	9.5	19.9	15.4	67.0	75.1
2e kwintiel	15.6	16.7	24.8	23.8	59.6	59.5
3e kwintiel	20.0	20.8	29.7	27.1	50.3	52.1
4e kwintiel	26.2	29.9	28.6	27.5	45.2	42.6
5e kwintiel	24.0	23.5	29.2	30.9	46.8	45.6
Alle gezinnen	20.5	22.4	27.2	26.5	52.3	51.1

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

Tabel 15: Gemiddelde arbeidsduur bij tweeverdieners naar socio-economische kenmerken, België, 1992.

	<i>Gemiddeld aantal uren per week</i>			
	1985		1992	
	<i>man</i>	<i>vrouw</i>	<i>man</i>	<i>vrouw</i>
Man is				
< 26 jaar	38.8	35.4	41.8	35.8
26-30 jaar	38.5	34.2	43.4	35.1
31-35 jaar	39.1	33.0	41.9	32.6
36-40 jaar	39.0	34.4	43.8	34.9
41-45 jaar	38.7	32.5	46.0	34.1
46-50 jaar	38.6	33.8	43.3	34.4
51 en ouder	40.2	37.7	44.8	34.6
Man heeft diploma				
Lager onderwijs	38.9	34.7	43.4	34.4
Lager middelbaar	39.3	34.8	43.3	34.6
Hoger middelbaar	39.7	34.4	43.1	34.1
HOBU	36.5	33.1	43.0	34.6
UHO	39.5	32.8	46.4	34.2
Man is				
Ongeschoolde arbeider	39.1	33.6	38.5	33.1
Geschoold arbeider	39.2	34.1	40.0	32.8
Lager bediende	37.4	33.4	39.9	33.7
Hoger bediende	41.3	32.8	45.3	34.0
Gezin met				
0 kinderen t.l.	39.1	37.3	44.3	36.7
1 kind t.l.	39.0	34.5	42.1	34.7
2 kinderen t.l.	38.7	32.5	43.3	32.6
3 of meer kinderen	39.0	30.3	45.7	31.2
Kwintiel overig inkomen				
1e kwintiel				
2e kwintiel	39.3	38.1	39.5	39.1
3e kwintiel	38.7	35.4	40.3	35.8
4e kwintiel	38.0	34.0	42.9	34.3
5e kwintiel	38.2	32.9	43.7	32.5
	42.2	32.6	48.6	34.6
Alle gezinnen	38.9	34.2	43.5	34.4

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

6. Het profiel van het discontinue loopbaanverloop

Het longitudinaal perspectief, waarbij het loopbaanverloop van vrouwen zichtbaar wordt gemaakt, versterkt de besluiten van het cross-sectionele onderzoek. Ononderbroken voltijdse tewerkstelling is, sterker nog dan de tewerkstelling op één ogenblik gemeten, negatief gecorreleerd met de kinderlasten en positief met het onderwijsniveau. Het discontinue loopbaanverloop komt m.a.w. significant meer voor bij laaggeschoolde vrouwen en bij vrouwen die voor meerdere kinderen kiezen.

Van de hooggeschoolde vrouwen op actieve leeftijd bleef tussen 1985 en 1992 slechts 9% continu tewerkgesteld, bij universitair geschoolde vrouwen was dat bijna 60% (tabel 16).

Slechts zo'n 45% van de lager opgeleide vrouwen die in 1985 voltijds tewerkgesteld waren bleven dat gedurende de hele periode 1985-1992. Het overeenkomstig percentage van hoger opgeleide vrouwen bedraagt 61%. Bij hoger opgeleiden is de loopbaanonderbreking bovendien minder drastisch dan bij lager opgeleiden: zij kiezen relatief meer voor (tijdelijke) arbeidsduurvermindering terwijl lager opgeleiden meer kiezen voor volledige en langere loopbaanonderbreking (zie tabel 17). Een omgekeerd verband kan worden teruggevonden tussen kinderaantal en continuïteit op de arbeidsmarkt. Van de vrouwen met de zorg over 3 of meer kinderen bleef slechts een kwart continu tewerkgesteld tussen 1985 en 1992, de helft was op geen enkel moment tewerkgesteld (tabel 18).

Tabel 16: Continuïteit van tewerkstelling bij vrouwen, naar opleiding, België, 1985-1992.

	<i>Continu voltijds</i>	<i>Continu tewerkgesteld</i>	<i>Continu niet tewerkgesteld</i>
<i>Lager onderwijs</i>	5.6	3.0	62.3
<i>Lager middelbaar</i>	10.9	8.0	46.5
<i>Hoger middelbaar</i>	22.3	14.3	30.6
<i>Hoger Onderwijs</i>	28.7	32.8	12.1
<i>Universiteit</i>	37.7	21.5	14.6

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

Tabel 17: Continuïteit van tewerkstellingsduur bij vrouwen die in 1985 meer dan 25 uur presteerden, België.

	<i>> 25 u /week tewerkgesteld in beide jaren</i>	<i>in beide jaren tewerkgesteld, waarvan minstens één maal < 25 u/week</i>	<i>éénmaal tewerkgesteld, éénmaal niet</i>	<i>in geen van beide jaren tewerkgesteld</i>	<i>Totaal</i>
<i>Lager onderwijs</i>	47	13	26	14	100
<i>Lager middelbaar</i>	43	14	34	8	100
<i>Hoger middelbaar</i>	52	20	20	8	100
<i>Hoger onderwijs</i>	61	18	17	3	100
<i>Totaal</i>	52	17	23	9	100

Bron: CSB-enquêtes 1985-1988-1992.

Tabel 18: Continuïteit van tewerkstelling bij mannen 1985-1992, naar aantal afhankelijke kinderen in 1985, België.

	<i>Continu voltijds</i>	<i>Continu tewerkgesteld</i>	<i>Continu niet tewerkgesteld</i>
<i>Geen kinderen</i>	18.5	9.1	40.5
<i>1 kind</i>	19.4	12.4	36.4
<i>2 kinderen</i>	15.9	19.1	34.0
<i>3 of meer kinderen</i>	9.4	15.3	49.8

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

7. Het inkomen van verdienende vrouwen

De sterke stijging van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie gaat paradoxalerwijze niet gepaard met een vermindering van de inkomensverschillen tussen verdienende mannen en vrouwen. Ondanks de stijgende aktiviteitsgraden neemt immers het aandeel van de voltijdse tewerkstelling af en stijgt het aandeel van zg. 'typisch vrouwelijke arbeidsmarktpatronen'. Enerzijds werken vrouwen meer deeltijds, anderzijds verlopen beroepsloopbanen veel meer discontinu: perioden van aktiviteit en non-aktiviteit wisselen elkaar af en er wordt vaker overgeschakeld van voltijdse naar deeltijdse tewerkstelling en omgekeerd.

Hoewel de lonen van *voltijds werkende* vrouwelijke bedienden en arbeidsters tussen 1985 en 1992 meer zijn toegenomen dan de lonen van hun mannelijke collega's (zie tabel 19), namen de verschillen tussen vrouwen- en manneninkomens (d.w.z. voltijdse en deeltijdse arbeids- en vervangingsinkomens) in zeer aanzienlijke mate toe, van 37% verschil in 1985 naar 42% in 1992 (zie tabel 20).

Tabel 19: Loonverschillen tussen mannen en vrouwen.

	<i>gemiddelde maandelijkse bruto-wedden in de industrie</i>			<i>gemiddelde bruto-uurlonen arbeiders in de industrie</i>		
	<i>1985</i>	<i>1992</i>	<i>Index 1985=100</i>	<i>1985</i>	<i>1992</i>	<i>Index 1985=100</i>
<i>Mannen</i>	79.354	101.848	128	310.43	391.00	126
<i>Vrouwen</i>	49.317	65.633	133	231.62	294.18	127
<i>Vrouwenloon in % van mannenloon</i>	62 %	64 %		75 %	75 %	

Bron: NIS.

Tabel 20: Niveau van de inkomens van verdienende mannen en vrouwen: gemiddeld maandelijks netto inkomen uit arbeid en sociale zekerheid, België, 1985-1992.

	1985	1992
<i>1. Arbeidsinkomen (netto per maand)</i>		
- man	49.222	53.687
- vrouw	32.963	33.794
- procentueel verschil	- 33,0 %	- 37,1 %
<i>2. Vervangingsinkomens (netto per maand)</i>		
- man	31.537	33.416
- vrouw	16.079	14.807
- procentueel verschil	- 49,0 %	- 55,7 %
<i>3. Totaal (1 + 2)</i>		
- man	44.467	48.655
- vrouw	27.950	28.032
- procentueel verschil	- 37,1 %	- 42,4 %
<i>4. Procentueel aandeel van het inkomen van vrouwen in het totale gezinsinkomen</i>		
	36,2	32,8

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

Opgesplitst naar onderwijs- en beroepsniveau leren onze enquêtegegevens dat vooral in lagere categorieën de discrepanties tussen mannen- en vrouwenlonen toenemen. De inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen zijn het grootst voor de laagste beroepsgroepen (tabel 21) en de laagste onderwijscategorieën (tabel 22). De verschillen nemen er bovendien toe, terwijl voor hogergeschoolden eerder sprake is van een (lichte) toenadering. Dit vindt men terug in alle leeftijdsgroepen, behalve bij de jongsten (tabel 23).

Het afnemend verschil in mannen- en vrouwenlonen met stijgend onderwijsniveau vloeit mogelijk voort uit de verschillende uitkomst van de arbitrage tussen lasten en baten van beroepsarbeid naargelang de scholingsgraad van de vrouw. Omdat bij hoger opgeleiden, met hoog loonniveau en betere arbeidsomstandigheden de kans groter is dat de baten van een voltijdse baan opwegen tegen de lasten ervan, onderbreken deze vrouwen hun beroepsloopbaan minder dan lager opgeleiden en arbeidsters. Als groep genieten zij dus meer van anciënniteitsverhogingen en van de voordelen van opgebouwde ervaring.

Hierdoor nemen overigens niet alleen de inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen toe, maar ook de verschillen tussen vrouweninkomens onderling. Anders uitgedrukt betekent dit dat de arbitrage-effecten een denivellerende werking hebben op twee vlakken; bij toenemende vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie lijkt deze dubbele denivellerende werking eerder toe dan af te nemen.

Tabel 21: Reële procentuele ontwikkeling van de gemiddelde arbeidsinkomens van mannen en vrouwen volgens beroeps categorie, België, 1985-1992.

	<i>mannen</i>	<i>vrouwen</i>
<i>ongeschoolde arbeiders</i>	+ 4	- 0,3
<i>geschoolde arbeiders</i>	+ 5,9	- 2,4
<i>bedienden</i>	+ 11,8	+ 10
<i>kaderleden</i>	+ 1,4	+ 5,8
<i>zelfstandigen</i>	+ 2,9	+ 4,5

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

Tabel 22: Reële procentuele ontwikkeling van de gemiddelde arbeidsinkomens van mannen en vrouwen volgens onderwijsniveau, België, 1985-1992.

<i>onderwijs</i>	<i>mannen</i>	<i>vrouwen</i>
<i>lager</i>	+ 4	- 11,8
<i>lager middelbaar</i>	+ 5,7	- 1,7
<i>hoger middelbaar</i>	+ 5,9	+ 1,3
<i>hoger niet-universitair</i>	+ 10,4	+ 11,1
<i>universitair</i>	+ 5,2	+ 11,6

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

Tabel 23: Reële procentuele ontwikkeling van de gemiddelde arbeidsinkomens van mannen en vrouwen volgens leeftijd, België, 1985-1992.

	<i>mannen</i>	<i>vrouwen</i>
<i>- 25 jaar</i>	+ 3,9	- 12,2
<i>25-34 jaar</i>	+ 5,9	- 4,6
<i>45-44 jaar</i>	+ 8,8	+ 0,8
<i>45-55 jaar</i>	+ 10,1	+ 8,8
<i>55-65 jaar</i>	+ 16	+ 0

Bron: CSB-enquêtes 1985-1992.

8. Besluit

De quasi-veralgemeende toetreding van vrouwen op de arbeidsmarkt vertaalt zich, bij krimp op de arbeidsmarkt en in een sociale context waarin de verdeling der gezinstaken tussen mannen en vrouwen uiterst langzaam verandert, in een typisch vrouwelijk arbeidsmarktpatroon. Enerzijds werken vrouwen meer deeltijds, anderzijds verlopen beroepsloopbanen veel meer discontinu: perioden van activiteit en non-activiteit wisselen elkaar af en er wordt vaker overgeschakeld van voltijdse naar deeltijdse tewerkstelling en omgekeerd. Dit lijkt een belangrijke verklaring voor de paradoxale vaststelling dat ondanks de veralgemening van de vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie de verschillen tussen vrouwen- en manneninkomens toenemen. Omdat werkloosheid, loopbaanonderbreking en deeltijdse arbeid meer voorkomen bij laaggeschoolde vrouwen dan bij hogergeschoolden nemen de discrepanties tussen mannen- en vrouwenlonen vooral toe in lagere categorieën.

Beschouwd vanuit het emancipatiestandpunt betekent dit dat de verwachtingen van de 'participationisten' te hoog gespannen waren: verhoogde arbeidsparticipatie zorgt natuurlijk wel voor een stijging van het aantal vrouwen met een eigen inkomen, maar verhoogde participatiegraden leiden kennelijk niet tot een toenadering van de inkomenspositie van verdienende mannen en vrouwen. Deels houdt dit verband met de heersende opvattingen over de rol van de vrouw in gezin en samenleving en hieruit voortvloeiende discriminatoire praktijken. Belangrijker is wellicht het feit dat vrouwen de grootste feitelijke gezinslasten blijven dragen en dat de arbeidsomstandigheden niet zijn aangepast aan de gezinsomstandigheden.

Dit vormt vooral een probleem voor lagere sociale groepen, bij lage scholingsgraad van de vrouw, d.w.z. bij een laag potentieel loonpeil, slechte arbeidsomstandigheden en geringe beroepssatisfactie. Zulks houdt verband met de verschillende uitkomst van de arbitrage tussen lasten en baten van beroepsarbeid naargelang de scholingsgraad van de vrouw. Omdat bij hoger opgeleiden de kans groter is dat de baten van een voltijdse baan opwegen tegen de lasten ervan, onderbreken deze vrouwen hun (vooral voltijdse) arbeidsloopbanen minder dan lager opgeleiden en arbeidsters. Als groep zijn ze meer en langer beroepsactief en genieten zij dus meer van de voordelen van opgebouwde ervaring.

De 'participationisten' hebben het belang van deze factoren onderschat. Zij hebben de fout begaan te denken dat veranderingen in de formele positie van vrouwen op de arbeidsmarkt automatisch de nodige veranderingen zouden induceren in de verdeling van de gezinstaken tussen mannen en vrouwen. In de recente emancipatie-literatuur komt dan ook meer en meer de gedachte naar voren dat een emancipatie-beleid dat alleen gericht is op gelijke behandeling (gelijk loon, positieve discriminatie, ...) onvoldoende is, dat een beleid gericht op een gelijkere verdeling der mannen- en vrouwentaken binnen gezinnen noodzakelijkerwijze schuchter en bescheiden is, en derhalve dient aangevuld met een beleid gericht op het doorbreken van het 'male model of work' door in de arbeidsorganisatie meer rekening te houden met de gezinsomstandigheden van de werknemers (aangepaste arbeidstijden, ouderschapsverlof, verlof bij ziekte van de kinderen ...).

Voor zover persoonlijke inkomensverwerving tot emancipatie leidt is gedurende de voorbije decennia natuurlijk aanzienlijke vooruitgang geboekt. Dit geldt voor alle soorten vrouwen, zowel voor jongeren als voor ouderen, voor hoog- en laaggeschoolden en in alle socio-professionele lagen van de bevolking. Eén probleemcategorie treedt echter naar voren: de

laaggeschoolde vrouwen die voor meerdere kinderen kiezen. Zij vormen het laatste bastion van de 'echte' thuiswerkende vrouwen. Velen onder hen hebben hetzij geen eigen inkomen, hetzij een lage werkloosheidsuitkering. Een emancipatie-beleid, begrepen als het nastreven van financiële zelfstandigheid voor vrouwen, zal aan deze groep specifieke en prioritaire aandacht moeten besteden.

BIBLIOGRAFIE

BOWEN, W., FINEGAN, T., *The economics of labour force participation*. Princeton: Princeton University Press, 1969.

DE BOER, L., SEEBORG, M., 'The female-male unemployment differential: effects of changes in industry employment', in: *Monthly Labour Review*, 1984, p. 9-15.

CANTILLON, B., *Nieuwe behoeften aan zekerheid*. Leuven: Acco, 1990.

DELEECK, H., VAN HOYE, R., e.a., *De determinanten van de herintrede op de arbeidsmarkt*. Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid, 1988.

ELCHARDUS, M., MARTIN, A., 'De beroepsverbondenheid van vrouwen: de invloed van de takenstructuur, de mate van gecontroleerdheid en van andere eigenschappen van de beroepssituatie', in: *Bevolking en Gezin*, 3, 1985, p.337-344.

FUCHS, V., 'His and hers: gender differences in work and income, 1959-1979', in: *Journal of Labour Economics*, 4, 1986, p.245-271.

FUCHS, V., *Women's quest for Economic Inequality*. Cambridge MA: Harvard University Press, 1988.

GERARD, M., GLESJER, H., VUCHELEN, J., 'The effects of unemployment benefits on unemployment rates: general remarks and analysis of the Belgian case', in: GRUBEL, H., WALKER, T. (eds.), *Unemployment insurances*. Vancouver: Fraser Insitutes, 1978.

HAKIM, C., 'The myth of rising female employment', in: *Work, Employment and Society*, 7, 1993, p.97-120.

HUTTON, S., 'Men's and women's incomes: evidence from survey data', in: *Journal of Social Policy*, 23, 1994, p.21-40.

JAHODA, M., *Employment and unemployment: a socio-psychological analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

JENKINS, S., O'LEARY, N., 'The incomes of U.K. Women: Limited Progress towards Equality with Men?', in: *Aldi Hagenaars Memorial Conference*, 1994.

KALACHEK, E., *Labour markets and unemployment*. California: Belmont, 1973.

LISO, *Jeugdwerkloosheid in Limburg*. Limburg: LER, 1976.

- LUX, B., 'Les facteurs déterminant la durée individuelle du chômage', in: *Cahiers Economiques de Bruxelles*, 94, p.245 e.v.
- PAUKERT, L., *L'emploi et le chômage des femmes dans les pays de l'OCDE*, Paris: OCDE, 1984.
- RIBOUD, M., 'The analysis of women's labour market participation in France: Cross-section estimates and time-series evidences', in: *Journal of Labour Economics*, vol. 3, nr. 1, januari 1985.
- ROMME, A., 'Het macro-economisch arbeidsaanbod van vrouwen: een verklaring voor de periode 1971-1985', in: *Maandschrift Economie*, 1987, p. 53-66.
- ROSSEEL, E., 'Werkloosheidsbeleving: bevindingen van en bemerkingsen bij een onderzoek van een representatieve steekproef van Belgische werklozen', in: *Tijdschrift voor Sociologie*, nr.2, 1982, p. 117-137.
- VAN LOON, F., PAUWELS, K., VAN HUMSKERKE, H., *Werkloosheid en gezin*. Brussel: C.B.G.S., Studie en documentatie nr. 20, Brussel, 1982.
- VAN WEZEL, J., *Herintrede in het arbeidsproces: een onderzoek onder werklozen*. Tilburg: Giannotten, 1972.
- WEBB, S., 'Women's incomes: past, present, and prospects', in: *Fiscal studies*, 14, 1993, p.14-36.